

*Кузьмич О. Я.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри судочинства**Навчально-наукового юридичного інституту**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ТРЕТІМИ ОСОБАМИ ПОКЛАДЕНОГО НА НИХ ОBOB'ЯЗКУ БОРЖНИКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу правових наслідків порушення третіми особами покладеного на них обов'язку боржника. Значна увага приділяється розумінню правової конструкції цивільно-правової відповідальності боржника за дії третьої особи.

Зроблено висновок про те, що виконання зобов'язання хоч і було покладено боржником на третю особу, тим не менше у безпосередніх правовідносинах із кредитором перебуває саме боржник, тому в разі порушення третьою особою покладеного на неї боржником обов'язку це буде насамперед відповідальність боржника як за свої дії (бездіяльність) та вину. При цьому пропонується відмежовувати третіх осіб від інших. Зокрема, під третіми особами запропоновано розуміти учасників, які, вступивши у відповідні цивільні правовідносини, перебувають в юридично значимому правовому зв'язку з одним із суб'єктів основних цивільних правовідносин, у зв'язку з чим володіють характерними для них самостійними суб'єктивними правами та (або) обов'язками, здійснюючи та (або) виконуючи які мають можливість створювати правові наслідки для динаміки основних цивільних правовідносин.

На відміну від третіх осіб, іншими особами є учасники цивільного обороту, які не перебувають в юридично значимому правовому зв'язку з основними цивільними правовідносинами. Щодо таких правовідносин інші особи є неперсоніфікованими, у них не виникає жодних суб'єктивних прав та обов'язків. Це правоздатні учасники, обсяг цивільної дієздатності яких значення не має.

Особлива увага приділяється аналізу правових наслідків порушення представником (повіреном) покладеного на нього боржником обов'язку. Така постановка питання обумовлена співвідношенням інституту представництва та покладення виконання боржником обов'язку на третю особу. Як наслідок, зроблено висновок про те, що в силу правової природи відносин представництва представник (повірений) боржника не може безпосередньо нести цивільну відповідальність за свої дії (бездіяльність) перед кредитором.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, учасники цивільних відносин, боржник, кредитор, третя особа, зобов'язання, обов'язок, право зворотної вимоги (регрес).

Постановка проблеми. Проблематика участі третіх осіб у виконанні зобов'язань неодноразово знаходилася в центрі уваги з боку науковців, однак що стосується аналізу актуальних питань, які пов'язані з правовими наслідками порушення третіми особами покладеного на них обов'язку боржника, то це питання нині є найменш дослідженим, що й зумовило актуальність тематики наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі тією чи іншою мірою тривалий час приділяється увага питанням, які пов'язані з правовими наслідками порушення третіми особами покладеного на них обов'язку боржника. Підтвердженням цього слугують праці авторів В.В. Луця, В.Д. Примака, М.К. Сулейменова, О.В. Михалюк, І.О. Бровченка, М.І. Брагінського та інших. Однак і досі залишається відкритим питання щодо того, чи боржник у разі порушення третьою особою покладеного на неї обов'язку буде нести цивільно-правову відповідальність за свої дії (бездіяльність) та вину чи дії (бездіяльність) і вину третьої особи. Заслужують на увагу і питання щодо можливості настання прямої відповідальності представника (довірителя) перед кредитором за порушення покладеного на нього боржником обов'язку.

Мета статті полягає в дослідженні актуальних питань правових наслідків порушення третіми особами покладеного на них обов'язку боржника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невиконання чи неналежне виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника відповідно до ч. 2 ст. 528 ЦК України призводить до настання правових наслідків насамперед для боржника, змістом яких можуть бути і санкції цивільно-правової відповідальності. Тому цивільна відповідальність боржника перед кредитором за загальним правилом охоплює собою й відповідальність за дії (бездіяльність) третьої особи. Це означає, що з огляду на положення ч. 2 ст. 528 ЦК України конструкція «відповідальність за дії третьої особи», про яку йдеться в ч. 1 ст. 618 ЦК України, має досить умовний характер.

Доречним з цього приводу буде згадати позицію Б.І. Брагінського, який, розглядаючи правову природу правовідносин, що складаються в рамках відповідальності за чужі дії, звернув увагу на те, що відповідальність суб'єкта може бути пов'язана з діями іншої особи, однак таким чином, що невід'ємним елементом у ланцюжку причинності слугують винні дії самого боржника; діюче цивільне право визнає зобов'язання відшкодувати шкоду, яке виникає незалежно від характеру поведінки боржника.

Юридичні склади, які слугують підставою для виникнення таких зобов'язань, бувають найрізноманітнішими. Зокрема, одним із таких юридичних фактів можуть бути протиправні (винні) дії інших (третіх) осіб; виникнення або зміна зобов'язання може бути пов'язана з діями інших (третіх) осіб таким чином, що ці наслідки слугують юридичним фактом, який завершує накопичення юридичного складу, необхідного для виникнення самого обов'язку боржника, тобто боргу. Тому автор дійшов висновку, що ті автори, які поєднують

усі три можливі види наслідків чужих дій, безпідставно вважають їх особливим правовим явищем – «відповідальність за чужі дії» і у першому випадку змішують відповідальність за «свої» і за «чужі» дії, а в другому і третьому випадках – «відповідальність» і «борг» [2, с. 7–9].

Аналогічна позиція висловлена й у працях Е.Н. Данилової. Як зазначила авторка, відповідальність за дії третіх осіб, які беруть участь у виконанні договорів в силу закону або за дорученням боржників, впливає із суті договірних відносин. Договір є підставою для виникнення зобов'язальних відносин між сторонами, і юридично тільки вони можуть або «виконувати», або «не виконувати» договір. Боржник хоч і може, якщо інше не передбачено у договорі, залучити до фактичного виконання таких договорів третіх осіб, але юридично і виконавцем, і відповідальною особою залишається він сам, тому за вину цих осіб він відповідає як за власну, а посилення на відсутність вини з його сторони за наявності третіх осіб не може бути підставою для звільнення його від відповідальності [5, с. 54–56].

Як бачимо, у випадку цивільної відповідальності боржника за дії (бездіяльність) третьої особи, на яку покладено виконання ним свого обов'язку, як і у випадку цивільної відповідальності довірителя за дії повіреного (представника), на думку авторки, насамперед йдеться про відповідальність кожного з них як за свою вину, а не чужу, тобто вину третіх осіб. Загалом до відповідальності за дії третіх осіб Е.Н. Даниловою зараховувалися такі випадки: правовідносини, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, відповідальність представника за дії свого повіреного, а також правовідносини, які виникають із договорів страхування цивільно-правової відповідальності [2, с. 1–2].

З цього приводу доречно згадати про Н.Н. Агаркова, яким свого часу відповідальність боржника за вину третьої особи, на яку покладено виконання ним свого обов'язку, розглядалася юридико-технічним способом покладення відповідальності на винного [1, с. 130].

Тому необхідно зробити висновок про те, що виконання зобов'язання хоч і було покладено боржником на третю особу, тим не менше у безпосередніх правовідносинах із кредитором перебуває саме боржник, тому в разі порушення третьою особою покладеного на неї боржником обов'язку це насамперед буде відповідальність боржника як за свої дії (бездіяльність) та вину.

Загалом, говорячи про цивільну відповідальність боржника за дії (бездіяльність) третьої особи, на яку покладено виконання ним свого обов'язку, не можна не згадати і про правові аспекти цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну в цьому випадку іншим особам третіми сторонами. Проте, враховуючи, що загальної норми, яка б урегульовувала питання цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну третіми особами іншим особам при виконанні покладених на них обов'язків боржника, немає, тому в цих випадках треті особи повинні самостійно нести цивільну відповідальність перед іншими особами.

Однак це не означає, що питання, про яке йдеться, з огляду на диспозитивний характер ч. 1 ст. 618 ЦК України в цій частині, не може бути врегульованим боржником і третьою особою при укладенні відповідного договору по-іншому, якщо з цього приводу не буде обмежень спеціального характеру, а отже і відшкодування шкоди, заподіяної третіми особами, якими виконувався обов'язок замість боржника на підставі ч. 1 ст. 528 ЦК України іншим, може також відшкодуватися боржниками.

Настання цивільної відповідальності боржника перед кредитором не призводить до виникнення у боржника зворотного права вимоги до третьої особи, а саме права регресу. Передумовою для настання цивільно-правової відповідальності третьої особи перед боржником є договір, яким опосередковувалося покладення виконання. Це означає, що, понісни цивільну відповідальність перед кредитором, боржник може і не звертатися з вимогою до третьої особи. Тобто це право боржника, а не його обов'язок. З огляду на сказане, не можна погодитися з правовою позицією, яка часто зустрічається в судовій практиці, відповідно до якої судами таке право боржника розглядається як регресне. Так, у Постанові Вищого господарського суду України, яка прийнята за наслідками розгляду справи № 19/250-09 від 21 жовтня 2010 року, сказано, що збитки, які можуть бути завдані клієнтові невиконанням або неналежним виконанням обов'язків експедитора іншими, залученими ним особами (безпосередніми виконавцями), підлягають стягненню з експедитора, а він може звернутися з відповідними вимогами про відшкодування до осіб, на яких було покладено виконання обов'язків, у порядку регресу.

Аналогічно, вказується судом, вирішується питання щодо відповідальності перевізника, який переказав виконання власного договірної обов'язку на іншу особу субперевізника (безпосереднього виконавця), який, між тим, не стає суб'єктом основного зобов'язання з перевезення та не несе безпосередньо перед замовником жодних зобов'язань, а його зобов'язання виникають перед первісним виконавцем договору (перевізником) з укладеного з ним договору.

Таким чином, Вищим господарським судом зроблено висновок, що відповідач як перевізник, що переказав виконання договору перевезення вантажу на іншу особу, залучивши до виконання своїх обов'язків ПП ОСОБА_8, не вибув із правовідносин перевезення-експедитування, як він вважає, а несе відповідальність перед позивачем за порушення основного зобов'язання – разового договору перевезення від 18.11.2008 № 20-8502-811-091 у повному обсязі, оскільки за умовами цього договору саме він несе повну матеріальну відповідальність за вантаж [6].

Як впливає із фабули справи, транспортний експедитор для виконання взятого на себе зобов'язання за договором транспортного експедитування залучив третю особу транспортного перевізника, який для виконання взятого на себе обов'язку перед транспортним експедитором як замовником також залучив третю особу. Як наслідок, понісни цивільну відповідальність перед клієнтом у зв'язку з порушенням транспортним перевізником покладеного на нього обов'язку, транспортний експедитор пред'явив позов до транспортного перевізника про відшкодування понесених збитків. Таке право транспортного експедитора, як впливає з наведеної постанови, Вищим господарським судом України розглядається як регресне. Однак, з огляду на те, що підставою для виникнення зобов'язань між транспортним експедитором та перевізником є договір про покладення виконання обов'язку боржника, наведена вище правова позиція Вищого господарського суду України є суперечливою.

Теза про виникнення у такому випадку регресної вимоги у боржника до третьої особи є характерною не тільки для судової практики. Вона спостерігається і в юридичній літературі [8, с. 7].

Юридичним фактом, на підставі якого третя особа виконує обов'язок замість боржника за його згодою, є договір. Враховуючи, що спеціальних вимог щодо укладення цих договорів законодавцем безпосередньо не передбачається, тому, укладаючи їх, учасники цивільних відносин повинні виходити із загальних положень про договори та правочини. В протилежному випадку відсутніми будуть підстави для пред'явлення боржниками до третіх осіб позовних вимог про відшкодування понесених перед кредиторами відповідних витрат. Так, залишаючи апеляційну скаргу ТзОВ «Райф» без задоволення, а рішення Господарського суду міста Києва від 25.03.2015 у справі № 910/22651/14 без змін, Київський апеляційний господарський суд у справі № 910/22651/14 від 25.06.2015, виходив із того, що позивачем не було доведено суду належними доказами, що між ним і відповідачем було укладено договір перевезення спірного вантажу [7].

Отож, як свідчить наведене, відмова судами різних інстанцій у задоволенні позовних вимог боржника до третьої особи про відшкодування шкоди зумовлена відсутністю укладеного між ними договору про покладення виконання боржником обов'язку. Іншими словами, неналежне оформлення договірних відносин між боржником і третьою особою про покладення виконання не може призвести до виникнення праввідносин, якими б опосередковувалося залучення третьої особи до виконання обов'язку замість боржника.

Відповідальність боржника за дії (бездіяльність) третьої особи, на яку покладено виконання ним свого обов'язку, має деякі спільні риси з відповідальністю боржника за дії (бездіяльність) представника (повіреного), яким також може виконуватися обов'язок замість боржника. Так, з огляду на критерії, якими необхідно керуватися при визначенні третіх осіб третіми особами, представники (повірені) є виключно через їх юридично значимий правовий зв'язок із боржниками основного зобов'язання. Саме в силу цього правового зв'язку представники (повірені), вчиняючи відповідні юридичні дії, створюють правові наслідки для динаміки основного зобов'язання.

Таким чином, внаслідок вчинення дій повіреним (представником) від імені свого довірителя, за його рахунок та в його інтересах основним суб'єктом виступатиме довіритель, а не його представник (повірений), тому за дії чи бездіяльність представника (повіреного) цивільну відповідальність перед кредитором нестиме безпосередньо довіритель. Однак, з огляду на правовий зв'язок останнього з представником (повіреним), така відповідальність довірителя охоплюватиме й відповідальність за дії чи бездіяльність свого представника (повіреного).

При цьому, якщо третя особа, на яку покладено виконання боржником свого обов'язку у випадках, зумовлених договором або законом (ч. 1 ст. 618 ЦК України), може нести пряму цивільну відповідальність перед кредитором, то представник (повірений) боржника у цьому випадку такої відповідальності нести не може. Такий висновок ґрунтується на тому, що, виконуючи обов'язок боржника, представник (повірений) повністю поглинається його особою. Зокрема, представником (повіреним) обов'язок боржника виконується не від власного імені чи найменування, а безпосередньо від імені чи найменування такого боржника.

Крім того, у безпосередньому правовому зв'язку з кредитором перебуває саме боржник, а не його представник (повірений). Тому, приймаючи виконання, яке запропоновано замість

боржника його представником (повіреним), кредитор приймає таке виконання у правовому значенні як від боржника, а не третьої особи. Водночас при покладенні виконання кредитор приймає виконання, яке запропоноване третьою особою замість боржника саме як від третьої особи, а не боржника. Однак при цьому таке зобов'язання припиняється як таке, що виконане належною стороною. Тому обов'язок кредитора прийняти виконання, яке запропоновано замість боржника третьою особою, про що йдеться в ч. 1 ст. 528 ЦК України, стосується саме третіх осіб, на яких покладено виконання, а не учасників цивільних відносин, які є представником (повіреними) боржника. З цих міркувань про виникнення прямої відповідальності представника (повіреного) перед кредитором боржника не може йтися як у нормах цивільного законодавства, так і в договорах доручення. У цих випадках, цивільну відповідальність перед кредитором завжди нестиме безпосередньо боржник.

У вказаному питанні цивільне законодавство України дещо відстає від цивільного законодавства окремих зарубіжних країн, яким вже безпосередньо обмежується можливість настання прямої відповідальності представника (повіреного) перед кредитором боржника. Так, згідно зі ст. 396 ЦК РФ («Відповідальність боржника за дії свого представника») за дії свого законного представника й інших осіб, які залучаються боржником для виконання своїх зобов'язань, боржник повинен нести відповідальність у такому ж обсязі, як і при власних винних діях [3]. Аналогічна за своїм змістом правова норма передбачена й в НЦУ (ст. 278 «Відповідальність боржника за третю особу») [4].

Хоча законодавство Республіки Грузія та ФРН виходять із неможливості безпосередньої (прямої) відповідальності представника (повіреного) перед кредитором боржника, зміст положень наведених правових норм є на порядок ширшим від їх назви. Зокрема, йдеться про те, що їх положеннями обмежується не тільки можливість прямої відповідальності представників (повірених) перед кредитором боржника, але й третіх осіб, на яких покладено виконання боржником обов'язку, яких, як вже зазначалося, не слід ототожнювати. З огляду на те, що в юридичній літературі, як і в цивільному законодавстві в окремих випадках ототожнюються наведені форми участі третіх осіб у зобов'язаннях, тому з метою унеможливлення застосування до відповідальності боржника за дії свого представника (повіреного) ч. 1 ст. 618 ЦК України наведену статтю слід доповнити абзацом такого змісту: *«Положення цієї правової норми не застосовується до відповідальності боржника за дії свого представника»*.

Проте це не означає, що представник (повірений) як третя особа не може нести цивільну відповідальність перед довірителем. Настання такої цивільної відповідальності є можливим як в силу правочину, яким опосередковується залучення представника (повіреного) як третьої особи, так і в силу норми закону. В останньому випадку таким прикладом може слугувати положення ст. 232 ЦК України. Так, згідно з ч. 1 цієї статті правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків і моральної шкоди, завданих йому у зв'язку з вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними (ч. 2 ст. 232 ЦК України). Однак, як впливає із положення наведеної правової норми, в цьому випадку представник

(повірений) як третя особа несе цивільну відповідальність в силу правових наслідків недійсного правочину, вчинення якого відбулося за межами наданих йому довірительом повноважень.

Висновки. Таким чином, як випливає з наведеного, невиконання чи неналежне виконання третьою особою покладеного на неї боржником обов'язку призводить до настання цивільної відповідальності боржника перед кредитором як за свої дії (бездіяльність) та вину; цивільна відповідальність третьої особи перед боржником за невиконання чи неналежне виконання покладеного на неї обов'язку має договірний характер; у разі заподіяння шкоди третьою особою при виконанні обов'язку боржника іншій особі третя особа нестиме цивільну відповідальність на загальних засадах; в силу правової природи інституту представництва представник (повірений) боржника не може безпосередньо нести цивільну відповідальність за свої дії (бездіяльність) перед кредитором. Тому, як наслідок, виключається можливість застосування правил ст. 618 ЦК України до відповідальності боржника за дії свого довірителя (повіреного) в частині можливості настання прямої відповідальності останнього перед кредитором.

Література:

1. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 192 с.
2. Брагинский М.И. Влияние действий других (третьих) лиц на социалистические гражданские правоотношения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Л., 1962. 36 с.
3. Гражданский кодекс Республики Грузии от 26.06.2019 № 786-II. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf>.
4. Гражданское уложение Германии : введ. закон к Гражд. уложению; пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]; науч. редакторы: А.Л. Маковский [и др.]. 2-е изд., доп. М. : Волтерс Клувер, 2006. 816 с. (Серия: «Германские и европейские законы»; Кн. 1).
5. Данилова Е.Н. Ответственность должника за действия третьих лиц, участвующих в исполнении договора. Москва. 1913. 56 с.
6. Постанова Вищого Господарського суду України від 21 жовтня 2010 року № 19/250-09. URL: www.reyestr.gov.ua.
7. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 25 червня 2015 року у справі за № 910/22651/14. URL: www.reyestr.gov.ua.

8. Сулейменов М.К. Ответственность за просрочку исполнения договорного обязательства по советскому гражданскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1966. 15 с.

Kuzmich O. Legal consequences of violation by third parties assigned to them debtor's duty

Summary. The article is devoted to the analysis of legal consequences of violation by third parties assigned to the debtor's duty. Considerable attention is paid to the understanding of the legal design of civil liability of the debtor "For action" of a third party.

It is concluded that the fulfillment of the obligation though was laid by the debtor on the third person, however, in direct legal relations with the creditor is the debtor, therefore, in the event of a violation, the debtor laid on it is primarily responsible for the debtor as a debtor for their actions (inaction) and guilt. It is proposed to distinguish third parties from others. In particular, third parties are proposed to mean participants who, having entered into the relevant civil legal relations are in a legally significant legal relationship with one of the subjects of basic civil legal relations and therefore have their own characteristic subjective rights and (or) responsibilities, carrying out and (or) performing which have the ability to create legal consequences for the dynamics of basic civil relations.

Unlike third parties, other persons are participants in civil turnover who are not in a legally significant legal relationship with the main civil legal relationship. In relation to such legal relations, other persons are impersonal, they do not have any subjective rights and obligations. These are eligible participants, the amount of civil capacity which does not matter.

Particular attention is also paid to the analysis of the legal consequences of the violation by the representative (attorney) of the debtor of duty. Such a statement issue is due to the ratio of the Institute of Representation and the imposition of the debtor duty on the third person. As a result, it is concluded that due to the legal nature of relations between the representative (attorney) of the debtor can not directly carry civil liability for his actions (inaction) before the creditor.

Key words: civil liability, participants in civil relations, debtor, creditor, third person, obligation, duty, the right to reverse requirement (regress).